

Monod nem fogalmazza meg expliciten a kérdést, de e nélkül is igennel válaszol rá. Immár nem a természettudományos sztoicizmus, hanem az ortodox egzisztencializmus nevében. És ez a kemény, intranzigens, kérlelhetetlen egzisztencializmus állítja szembe tulajdonképpen Monod-t a marxizmus szellemével. De nem a módszerével, amit ragyogóan s szellemesen alkalmaz egész könyvében. Még az is, ahogyan a „dialmat” — különben általa is primitívnek elismert — modern interpretálásain keresztül igyekszik bizonygatni a marxizmus eredendő elégtelenségét a modern tudományos világban, arra emlékeztet, ahogyan Engels készítette ki egykor szegény jó Dühring úr baklövési alapján a mechanisztikus világképet. És ez egyáltalában nem megvetendő szempont, hiszen amint egy tudatosan, sőt, öntudatosan „ortodox” nagy marxista gondolkozó, Csehi Gyula írta: „... a marxizmus igaza valóban nem egyes tételeinek helyállóságától és időállóságától függ. Az, ami él és ami érvényes: a kutatási és gondolkozási módszer, az új helyzetek elemzésének és megoldásának módszere” (Csehi Gyula: *Felvilágosodástól felvilágosodásig* Bukarest, 1972). Persze világért sem akarja senki állítani, hogy Monod gondolkozása vagy módszere marxista lenne, de azt tisztán kell látni, hogy nem ragyogó természetfilozófiai és antropológiai okfejtése, hanem a hozzáfüggesztett — s nem belőle levont — egzisztencialista életérzése és etikája az, ami ellenkezik a marxizmussal. De nem, mint Monod hiszi, a marxizmusban megőrzött „animisztikus” tendenciák miatt. Hanem azért, mert a társadalmi lét s a biológikum viszonylatában Monod — noha említi — nem veszi igazán figyelembe azt a meghatározottságokból és ugyanakkor le nem vezethetőségből adódó különbséget, amit biológia s fizika között oly szépen kidolgozott. Ezért olyan szegényes és üres pompás könyve utolsó néhány lapján ajánlott „tudományos etikája”: hiányzik belőle az ember társadalmi és történelmi valósága. Az a valóság, amit föltárni, elemezni s irányítani elemi kötelességének tud a marxizmus etikája. S nagyon is félős (kivált korunk tudósainak ismeretében), hogy e nélkül a könyv „hideg” és „puritán” tudományos etikájára alapított „szocializmus” — Monod nem egészen lehetetlennek vélt utópiája — nem kisebb, s nem kevésbé tragikus csalódásnak bizonyulna annál, amilyenek Monod véli ma a marxizmus alapján berendezkedő társadalmakat. (Paris, *Éditions du Seuil*, 1970.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Szerdahelyi István: Költészetesztétika

Elég akár egyetlen folyóirat kritikai anyagát elolvasni, hogy észrevegyük: zavar van az irodalomtudomány kategóriái körül. Ha valaki azt írja például, hogy költészet, lehetetlen tudni, vajon nem lírát ért-e rajta, vagy éppen nem valamely költőnk verseinek összességét. S ugyanúgy: nem tudhatjuk, mit jelöl az a fogalom, hogy líra, mit az objektív líra vagy a tárgyias líra. Aztán: mit kell versnek, mit szabad versnek vagy prózaversnek neveznünk?

Az évek során több olyan munka jelent meg, mely már címében is szakszerű eligazítást ígér. Komlós Aladár könyve például, *A líra műhelyében*, Hegedüs Gézáé, *A költői mesterség*, Gáldi Lászlóé, az *Ismerjük meg a versformákat* vagy az Ungvári Tamásé, a *Poétika*, hogy többről, s főleg rajtuk kívül, a szigorúan tudományos érdeklődésről ne beszéljünk. Hamar kiderül azonban, hogy ezek a részkérdésekben oly kitűnő kiadványok a szóban forgó zavar feloldását nem könnyítik meg.

Elsősorban azért nem, mert az alapfogalmakkal — eleve ismertnek véve azokat — ritkán foglalkoznak. Ha igen, egymással jobbadán akkor is ellenkező következtetésre jutnak. A verskedvelők ezek után már csak az *Estétikai kislexikon*hoz

fordulhatnak segítségért. Ezeket a kérdéseket azonban a szerkesztők alternatív lehetőségek formájában, elintézetlen ügyként tárgyalják, eligazodni tehát szinte lehetetlen.

Az elmondottakból kiderülhet, milyen nagy szükség volt már arra, hogy valaki elvi síkon is szemügyre vegye az irodalomtudományi kategória-rendszer problémáit, s megpróbálja azokat tisztázni. Igen nagy szükség volt arra is, hogy a vizsgálódás tanulságait összegezve olyan könyv kerüljön az olvasók kezébe, amely egyszerre tudást és figyelmet próbára tevő tudományos tájékoztatás, és nemesen népszerűsítő, praktikus kalauz is.

Szerdahelyi István most megjelent *Költészetesztetikája* látnivalóan ezekhez az igényekhez igazodik. Nem akar, ahogy az előszó írja, „vakmerően eredeti” lenni. Viszont minden fontos kérdést számba vesz, minden problémát körbejár — rávilágítva a vitatott pontokra, a lehetséges megoldások közül a legelfogadhatóbbra. El kell ismerni: Szerdahelyi István az anyag minden síkján illetékes tud lenni. Követi, de közben újjáteremti az ismert alapelveket, összefüggéseket, teóriákat, hézagatlan, s rögzítjük itt mindjárt: hatékony rendszerré szervezve a költészetelmélet fogalmait.

Ahhoz, hogy ez sikerülhessen, sok minden kellett. Aprólékos vizsgálatokhoz türelem, szorgalom. A jelenségben a lényegét, a részletekben az összefüggést észlelő érzékenység. S kellett az anyag beszélgetésének egy olyan rendje, amelyben természetesen, s a szükséges teljességgel lehet jelen minden irodalomelméleti álláspont, ugyanígy pszichológiai, nyelvtudományi vagy éppen kommunikációelméleti okfejtés, s maga az eleven költészet is, mégpedig a bizonyítás, a fogalomalkotás, a rendszerteremtés folyamatának szerves részeként.

Szerdahelyi István rendszeres elme. Úgy kezdi a gondolatmenetet, mint aki semmit nem tud az irodalomról: lépésről lépésre közelít témájához. Kiindulópontként például a költészet szó eredetét vizsgálja, majd a szó mai jelentéstartalmát keresve sorra veszi a legelterjedtebb értelmezéseket. Ezek szerint a költészet a szépirodalommal, a művészi verssel, a lírával, az emelkedett stílussal, a képes beszéddel vagy esetleg az intenzitással volna azonos. A továbbiakban a vizsgálódás három nyomon mélyül el: a művészi versnél, a líránál, s az intenzitásnál. Ezek esetében megint sorra veszi és ütközteti a szakirodalomban jelentkező nézeteket. A művészi versnél az eredményeket összeveti a szépprózára és a szabad versre vonatkozó definíciókkal is. A vers és a próza különbségét abban jelöli meg, hogy „míg az előbbi a szöveg hangtani-mondattani összetevőit a legkisebb, metrikailag számba vehető egységig, a szótagig hatolva rendezi, ritmizálja, az utóbbi csak a nagyobb szövegegységekben, a mondatok vagy a tagok szintjén érvényesít ritmikus rendezettséget” (43. o.). Ennek megfelelően a szabad verset prózának tekinti.

A líránál három jelentősebb álláspontot ismertet és elemez. Azokat, amelyek szerint e fogalommal a tiszta szubjektivitást, a tiszta érzelmet, illetőleg az én világát kifejező műalkotások körét kell jelölnünk. Gondolatjárása tágas, érvelése célratoró, világos és elfogulatlan. Semmit nem állít, aminek igazságát a költészet s az elmélet egybehangzóan nem bizonyítja. Az anyagból frissül tehát, ezért nem válik unalmassá, kifejlésében gépiessé, ezért tud meggyőző lenni. Annyira, hogy amikor — nagy ritkán — vét az anyagfeltárás maga választotta szabálya ellen, mint a második részben a realizmus kérdésének tárgyalásakor vagy a magánéleti költészet totalitásának vizsgálatakor, hitele rögtön s váratlan mértékben romlik, jelezve, hogy az anyaghoz kötöttség gondolkodásának legbensőbb természete szerint való. Ezzel együtt e gondolatjával az ismeretek népszerűsítésének szándékát is szolgálja akár a szemléletesség, ami ugyan olykor elég ügyetlenül nyilatkozik meg — az első rész bevezető soraiban például a költészet fogalmának helyét az irodalomtudományi fogalomrendszerben a rovarok osztályán belül a bolhák rendjével veti egybe —, legtöbbször azonban szerencsésen segíti a mondandó teljesebb megértését. Mint itt, a líra problémakörénél, ahol a három meghatározó álláspont elemzésének tanulságait, majd a helyzetdal, az objektív líra s a prózaköltemény sajátosságait képletben fejezi ki, s hasonlítja össze, hogy evidens igazságként rögzíthesse: „lírainak tekintendő az az

irodalmi alkotás, amelynek témája kizárólag vagy igen nagy túlsúllyal egy ember (legtöbbször az alkotó) belső világának, érzelmeinek ábrázolására szorítkozik' (93. o.).

Az első, a fogalomalkotás fejezete, a költészet kategóriájának kimunkálásával zárul. A már ismert módon közelít, majd összegez: a szépirodalom körén belül a művek egy csoportjának szembeötlő sajátossága, hogy más művekhez képest a tartalomkifejezés rendkívül intenzív eszközeivel rendelkezik. Ilyen intenzitásnövelő formszerkezet a vers, mint kifejező hangtani forma, a költői kép, az emelkedett stilisztikai struktúra, s a kifejezővé alakított frászkép. E különleges intenzitású műveket nevezi aztán Szerdahelyi István összefoglalóan költészetnek. A költészet körében verses és nem verses művek egyaránt jelen lehetnek, s jelen vannak, hiszen a kellő intenzitásfoknak nem feltétele az, hogy a műalkotásban a fent nevezett szerkezetek mindegyike működjék.

Az alapfogalmak definiálása után fog, külön-külön fejezetben, a költői tartalom és a költői forma kérdéskörének szabatos kidolgozásához. Módszere változatlan: a problémához a már kiderített tények felől, ellentétes véleményeket sűrítő pozíciókból vezet el, jelezve közben a téma elágazásait, s tájékoztatva ugyanakkor az olvasót, hol találja meg az érvelés rendjéhez közvetlenül nem tartozó okfejtések szakirodalmát. A haszon nyilvánvaló. Óriási anyagot tud megmozgatni anélkül, hogy gondolatmenete megbicsaklana, s anélkül, hogy az anyag valóságos összefüggéseit, akárcsak egy pillanatra is szem elől tévesztenénk.

Nyilván, aki így tudja kezelni apparátusát, aki ennyire ismeri és érti anyagát, az nemcsak újjáteremteni, de meghaladni is képes az előzményeket. Időznünk kellene eredményeinél, a kettős tükrözés vagy a lírai totalitás gondolatánál. Ugyanezért azt is megérdemelné, hogy némelykori vulgarizáló gesztusaival is alaposabban foglalkozzunk. Sajnos nincs terünk, hogy teljesebben és érvényesebben megítélhesük Szerdahelyi István teljesítményét. Talán nem baj. Ezt a könyvet ugyanis a költészet barátai közül egész biztos igen sokan elolvasták, s mert tapasztalják, hogy a tájékozódáshoz minden forgalomban levő népszerűsítő-tudományos munkánál hasznosabb segítséget ad, ajánlásunk nélkül is gyakran forgatni fogják. (Kossuth, 1972.)

VARGA LAJOS MÁRTON

